

दक्षिण भारतातील पल्लव घराणे

प्रा. डॉ किशोरकुमार गवाणे

अग्रा शास्त्री

पांग पी. कानकर भुग

प्रस्तावना

प्राचीन भारतात्या इन्हात्मक वल्लवहन माप्राज्य निर्माण करण्यात्या अश्य प्रथम गार्यं घराण्यात्या द्यावे न्यांगल पौर्यं मध्यांच चदग्रात्माने स्थापन केलेल्या गज्याचे मध्याट अशोकाच्या कार्यकोर्दित साप्राज्यात रूपांतर झाले. मध्याट अशोकाच्या महापरिवर्णणानंतर मौर्य साप्राज्यात्या उत्तरांच कृत्यं लागेत दक्षिण भारतात सातवाहन या ग्राहण भग्याच्यानंतर कार्यकोर्दित प्रारंभ झाला. दक्षिण भारतात पहळे मध्याटून गव्याची निर्मिती करण्याचे श्रेय उत्तरवाहन वगाकाम्या दिले जाते इ.स.पू. २३० ते इ.स. १३०. अशोकाच्या २५० वर्षे सातवाहन वग्याच्यानी गव्याण भारतात मात्रकाम्यामुळे सातवाहन वग्याच्या इतिहासात दर्शित गव्याच्या अनेक नवीन घराणी सन्तेवर आली याच. तर ते पल्लव जी गजघराणी सन्तेवर येवेन त्याची भागभागात मंशवर्य करून दक्षिणेच्या प्रदूशात आपाली नवत्र गज्ये निर्माण केली. या राज्या मध्ये प्रामुख्याने पल्लव हे वग्यां मूळ कुठले याविषयी इतिहासकागत पत्रंभंद आढळतात. परंतु पल्लव वग्याच्यानी गव्याचा त्या ग्रन्थकापासून ते नवव्या ग्रन्थकापर्यंत दक्षिण भारतातील इतिहासावर राजकीय व साम्वृतिक उपर्युक्त्याने दिसते.

पल्लव घराण्याची उत्पत्ती

दक्षिण भारताच्या इतिहासात उज्ज्वल कामगिरी करण्याच्या पल्लव वग्याच्यान्या उत्पत्ती विषयी निश्चित माहिती उपलब्ध नाही. पल्लव मूळचे कोण, कुठले इत्यादीविषयी इतिहासतजात एकमत नाही. काही इन्हात्मकर्गांची पल्लव हे पर्शियन असून त्यांनी भारतावर भ्रष्टाचार करून गिब्बूना परिगमगत वास्तव्य केल्याचे कहाऱ्यां आहे. परंतु वाग्मनंत्रातून मातवाहनाच्या पतनानंतर दक्षिणेच्या जागी त्यांने ल्यायिक झाले असावे असे

पल्लव इतिहासातील वास्तव्य का ग्राहण वग्याच्यानी तर वग्याच्या जागी त्यांनी वग्याच्याची अस्याचा याच्या गत प्रवर्तन अगादा मातवाहनानंतर माडिलिक होते आणि मातवाहन गव्या वग्याच्या असावेन्ना त्यांनी आपले याच्या गत्या निर्माण केले. प्रा. मन्यवाच अस्याच्या मातवाहन पल्लव मूळाने नोडमडलम्य येतील असून मातवाहन त्याना आपले माडिलिक वर्णविले इ.स. २२५ या गुगागम मातवाहन गव्याच्याचा असून इत्यात आहे. *Yo Lora cuya* हे पल्लवाने जे कझी छोटी ताप्रापाठ मापडले आहेत त्यावरून मिहवर्मा आणि शिवग्रहदर्वर्मा हे आगामी गंजे होते असा उल्लेख आहे. त्यावरून इमवर्मी समाच्या नौश्या ग्रन्थकाम्या प्रारंभी पल्लवाची मला पूर्व किनाच्यावर उत्त्यास आली असावी. काही ही पल्लवाची गजधानी होती. पल्लव वग्याच्या सुसंगत इतिहास मिहविष्णु या (इ.स. ५५५ ते ६००) राजापासून उपलब्ध होतो.

पल्लव घराण्याचा राजकीय इतिहास

मिहविष्णु या सप्राचाराच्या काळ्यापासून पल्लवाच्या इतिहास वन्याच प्रमाणात जात आहे. मिहविष्णु याने चोल, पांडव व मिलोनच्या गजाचा पराभव केल्याचा उल्लेख आहे. त्याने आपले गज्य कावेरीपासून कृष्ण नदीपर्यंत वाढविले होते. त्याने म्हत्रला 'अवनीमि' पटवी धारण केलेली होती. इ.स. ५७५ पासून इ.स. ८९३ पर्यंत पल्लव वग्याच्या सुसंगत इतिहास ज्ञान आहे. भारवी नावाचा प्रसाचित संस्कृत कवी मिहविष्णूच्या पटदी होता.^३ सिंहविष्णूनंतर त्याचा मुलगा महेद्वर्मन (इ.स. ६०० ते ६३०) गाटीवर आला. हा उल्लम्ब प्रकारचा कवी असून त्याने आपल्या सन्तेचा विस्तार दक्षिणेतील तिरुचिरापल्लीपर्यंत केला. तो प्रवर्ष जैनधर्मीय असून पुढे तो शिवभक्त बनला. त्याच्या कारकीर्दित अनेक मंदिरे बांधली गेली. संगीत, नृत्य, शिल्पकला व नृत्यकलेला त्याने उत्तेजन दिले. महेद्वर्मनंतर नरसिंह वर्मन (इ.स. ६३० ते ६६८) हा थोरला मुलगा सन्तेवर आला. याने चालुक्य रुग्ण पुलकेशीच्या राजधानी बदामी वर स्वारी करून पुलकेशीला ठार केल्याचा उल्लेख मिळतो. त्याचे प्रतिक म्हणून म्हत्रला 'वातापीकोङ' ही पटवी घेतली.

^३ महाबलीपूरम येथील समुद्रकिनाच्यावरील खडकात त्याने काही गटिं उभारली. त्याच्या कारकीर्दितच

तात्पुर वाचनां विद्यावाचन्या (याचनाचार्य) नांवे शास्त्र गेड लिंगायता उत्तरेखु मिठाने तीव्रवाचनां गोंड वारीने फलन लोन वारी पात्रवाचन्या तीव्रवाचनां विद्यावाचन्या विद्यावाचन्या गुणा आला विद्यावाचन्या आला

विद्यावाचन्या नांव पहिल्या परमेश्वरवर्मन (इ. स. ६१० ते ६११) असुन त्याने शालुक्य गपाव गहिला विकाहित्याचा परमेश्वर केल्याचा उत्तरेखु आहे. तो तेलणीय असुन त्याने कांचीच्या परिसरात अनेक विकालये उभाळी. परमेश्वर वर्मन नंतर नरसिंहवर्मन इयत हा (इ. स. ६१५ ते ७२२) पत्त्वाचांच्या गाढीवर इत्या याने प्रमिभृत मंस्कृत माहित्यिक 'दण्डी' (उत्तम चंगन गनिता) याला आश्रय दिला. यानेन इत्या येथे कैलाग्नाथाने (इगजसिहेश्वराचे) प्रसिद्ध मंदिर जाप घेतले.^१ नरसिंहवर्मन नंतर त्याचा परमेश्वर वर्मन इत्या त्या पत्त्वाच्या सल्लाधिष्ठ झाला. त्याने आठ ते गज्यकरभार केल्यानंतर नंदीवर्मन द्वितीय (इ. स. ८०० ते ८०१) गाढीवर आला. त्याने ७० वर्षे विद्यावाचन्या कांचीर्दित चालुक्य, गढ़कृत जातीजा याना मंत्रपर्यं झाला. यानंतरच्या काळात इत्या गज्यवाचन अनेक राजे होवून गेले पत्त्वाच्ये इत्या दृश्यं भाग्नामध्ये ० व्याशतकापर्यंत अस्तित्वात अन्याने दिग्मने या विद्यावाचनील शंखटाचा गजा जागीजन (८०० ते ८०१) होवून गेला. चोल राजा जात्या याने त्याचा परमेश्वर करून पत्त्वाचे राज्य नष्ट केले.

पत्त्वाचे भारतीय इतिहासातील सांस्कृतिक योगदान

दृश्यं भारतान्या सांस्कृतिक वाटचालीमध्ये इत्यव विद्यावाचने योगदान मोठे आहे. पत्त्वाच राजे हिंदू लोंग एकम्हते असल्यामुळे त्यानी शैव व वैष्णव भास्म गजाक्रिय दित्याने दिसते. वैटिक धर्माचा प्रसार या विद्यावाचनी केल्याना दिसतो. विद्या कला यांच्या यान या कल्पात उत्तरेखुनिय कापिगिरी झाली. कांची कल्पकौशल्यावरोबरव व्यापारानेही मोठे केंद्र बनले ते एक कंद्राभ्यासाचे व मंस्कृत भाषेचे आश्रयस्थान विद्यावाचने शहगांचा लांकिक, झाल्याने कांचीला दक्षिण याने पहल्या ग्रान झाले. पत्त्वाचांच्या काळात संस्कृत विद्यावाचनी अंगांती भाषांमध्ये भरपूर साहित्यनिर्मिती आली किंवार्जीनीय काव्य लिहणारे भारवी व

दृश्यावाचनीत दिग्मने दाढी गाढावाचन्या गत्यात तीने विद्यावाचने व्यायामाच्या आणि पर्दद्वयीवाचने पर्वतवाचन्या प्रवाहव हे या कांचीर्दित्य "पत्त्वाच गजानी गुणा आणि द्वाविड कला जैलीची मुख्यात वैशी पत्त्वाच नवीच्या दक्षिणेकडील भागात हा या ५ व्या, ६ व्या विद्यावाचन्यामध्ये या शैलीच्या मंटिगच्या राजवेळ प्राप्त आला असावा.^२ पत्त्वाचांच्या कांचीर्दित्य पत्त्वाचलीपाय येथील समुद्रकिनाच्यावरील एक प्रवंड खडकात कांचीली गेलेली पाच देवालये पंचव या नावाने प्रसिद्ध आहेत. पत्त्वाच मंदिर नरसिंहवर्मन याच्या कांचीर्दित्य ही देवालये उभाळली गेली. या देवालयाना दाढी चाके दाखविल्यामुळे त्याना त्व असे महाले जाने. ही पाच मंदिरे द्विविड पद्धतीच्या देवालयाचे आद्य नमुने असुन त्याना पांडवाची नावे दिलेली आहे. धर्मगजरथ, भीमरथ, अर्जुनरथ, द्वोपदीरथ ही पाच मंटिं एकाच खडकात कोरलेली व महणून एक ओळीन आहेत. पाचवे मंदिर सहावेवर या नावाचे असुन ते चार मंटिगच्या पुढील भागात एकटे एकच आहे.^३ ही मंदिरे वांधीव नमुन एका प्रवंड, एकसंघ टगडात कोरिव काम करून निर्मिलेली आहेत. त्यामुळे त्याना मंटिशिल्ये महणता येईल.

महावलीपूरम येथील गंगावतरणाचा शिल्पपट असाच भव्य व मंजीव वाटतो. ९८ ग ८३ एवढ्या प्रवंड पाश्वभूमीवर भगीरथाच्या तपश्यवेंचे कोरलेले दृश्य प्रत्यक्ष गंगावतरणाचा आभास निर्माण करणारे आहे.^४ भगीरथने तपश्चर्या करून शक्तास प्रसन्न केले व त्याच्याकडून मिळविलेल्या वरगे स्वर्गातील गंगा पृथ्वीवर आणली. हा चमत्कार पाहण्यासाठी देव-देवता, क्रपीमुनी, वेगवेगळे प्राणी आणि स्त्री-पुरुष जमले आहेत असे दृश्य या शिल्पात दाखविले आहे. आकाशातून जाणांच्या देवाटिकांने चित्रण पारंपारिक पद्धतीने तर प्राण्यांने चित्रण मात्र वास्तवानुसार केलेले आहे. पत्त्वाच शिल्पकलेचा परमोन्नत बिंदु दर्शविणारे एक माकडाने शिल्प वरील गंगावतरण शिल्पाच्या खालच्या बाजूस ठेवण्यात आले आहे. हे शिल्प पहिल्यास प्राण्याच्या नैसर्गिक स्वभावधर्माची पुरेपुर जाण शिल्पकागळा असल्याचे दिसते.

पत्त्वाच मंदिर नरसिंहवर्मन याच्या मृत्युनंतर गाढीवर आलेल्या राजसिंहाच्या कांचीर्दित्य बांधलेली महावलीपूरनी शत्रियसिहेश्वर व राजसिंहश्वर मंदिरे

गोप चानां त प्राणां गोप ते वृत्तव योक्तांनी शास्त्रमध्ये असेही विश्वामित्राकार पुरीपाण्य असून तदिगच्छा विश्वामित्र वैष्णव प्राणां त अगांवी सह अमा प्रशंसण पडण गांव गमांवी आहे त्याचा पांडिपांग परश्चामला गजीगांवात विश्वामित्र असून त्याचे विश्वामित्र असून त्याचे विश्वामित्र असून पण इन्हा आकाशमें लक्ष्मी आहे पल्लव कलाकारांने खाम वैशाखी मानवा येईल की, पल्लवानी उभारलेल्या मटिराना अनेक मजली शिखरे आहेत त्या शिखरांच्या मजल्यामध्ये त्यांनी केलेली कमानानी इच्छा शिखराना अधिक उल्ला भागवते असा प्रकारने उल्लृष्ट मटिर म्हणजे कांगीपुरम येथील कैलासनाथ मंदिर होय.¹⁰ त्यात नौरम गाभाग, मगोर पडण आहे, गाभाच्याच्या जाहेन्या भिंतीत नागही कोंपन्यावर व मध्यभागी रथ आहेत या मटिगच्छा गाभाच्यावर परिमिडच्या आकाशावे जिसकुर आहे मटिगांधोवतीच्या प्रकागत ५८ लहान—लहान मटिरे अमूर कृष्ण मटिरीने छणर आहे. कैलासनाथ मटिर सर्वांना मोठे अमूर त्याच्या ज्ञनेत सुवकता आहे. कैलासनाथ मटिगच्छा पल्लव राजा—गणीचे भिंतीचित्र आहे काणी येण्यावैकृति प्रमुख मंदिर आहे.¹¹ याच्या नौरम गाभाच्याच्या नान मजले अमूर प्रत्येकात विष्णुची नौरी आहे पल्लव मटिगच्छा एक अगदी ठळक वैशिष्ट्य द्वारांने त्याचात इत्याहे झोपे हे ज्ञानभ किंचित गोलाकार अमूर त्याच्या जानवाणी झोपे घोणारे सिंह कोरलेले अमूर यांच्याचा जानवाणी येथे मुक्तेश्वर, मानगेश्वर, अंगामी येण्याचा उद्घालन्याश्वर मटिगांधील अंतरवाहक्य मर्ना हे मर्व प्रकार शिव्यकलेनी उलम उदाहणे मानवा येतील पल्लव कलेल्यान मामलशैली असे म्हटले जात अमूर महेद्धैशीली, मामलशैली, राजमिहशैली व अपगजितशैली असे त्याच्या विकासाने चार टप्पे मानवात.

समारोप

इ.म. तिगच्छा शतकापासून राज्यकारभार कराणाच्या व पाचव्या शतकापासून उपलब्ध होणाच्या पल्लव शास्त्रांमध्ये भारताच्या दक्षिण भागात आपली अधिमत्ता निर्माण केल्याने दिसते. या प्रणाल्यात अनेक गजे होवून गेले त्यांनी आपल्या साम्राज्याच्या सिमा कृदीगत केल्याने दिसते. पल्लव सप्राप्त पराक्रमी, प्रतिभासंपन्न माहित्यिक, संगीततज आणि चित्रकलाभिज होते. मलग खुडक खोदून मंडप निर्माण करण्याची शिल्प पद्धती त्यांने मुख केली. पल्लवांच्या काव्यात दक्षिण भारतात अनेक महत्वांच्या वास्तूची निर्मिती

आली गणान, चित्रकला व माहित्य शक्तीन मध्ये पुढली आगामी तंत्रातही यांच्या काव्यांमध्ये आव्याचे दिसते तीन व आमंत्र अणियांनी तेणांची पैत्रीपूर्ण यवंथ प्रस्थापित करून त्याचामार्गवाहीम नाळना दिली. अन्यंत यांनी परिमितीतही त्यांनी कलाकारांना आश्रय दिल्याने होते. पल्लव गंजे किंदू—भर्मांने अभिमार्जी ब्रह्म मंदिर उभारली. त्यांनी आर्य व द्रविड यांच्या ममन्वय केल्याने दिसते. थोडकयान प्राचीन भक्तिमंदिर गजमत्तेवरोवरच मांग्कृतिक तंत्रातही भारताच्या इतिहासात ठसा उमटविण्याने कर्तव्य प्रणाल्याने केल्याने दिसते.

संदर्भ

1. डॉ. गोवं. देगलूरकर – प्राचीन इतिहास आणि संस्कृती, अपरांत प्रकाशन, आवृत्ती – सप्टेंबर २०१५, पृ.क. ३१२
2. प्रा.श्री.ह.शहाणे – भारतीय कलेचा इति गंगल प्रकाशन, मुंबई, पृ.क. १०३
3. यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्या – प्राचीन भारत (प्रारंभ ते यादवकाळ) HIS-२, प्रथम प्रकाशन – डिसेंबर २००२, पृ.क. ८८
4. डॉ. अनिल सिंगारे, डॉ. ओमशिवा लिंदकिंण भारताचा इतिहास (सातवाहन ते यादव), द्वितीय प्रकाशन लातूर, प्रथम आवृत्ती – ०. आंगन्ट ग. पृ.क. १९८
5. प्रा.डॉ. रा.श्री.मोरवंचीकर – प्राचीन पिंपळापुरे अंडक क. पविलशर्स, नागपूर, पहिली आवृत्ती १९९०, पृ.क. ३०३
6. म.श्री.माटे – प्राचीन कलाभारती, काटिके प्रकाशन पुणे, प्रथमावृत्ती – १९९८ पृ.क. ८९
7. पूर्वोक्त – प्रा.श्री.ह.शहाणे, पृ.क. १०१
8. पूर्वोक्त – प्रा.डॉ. रा.श्री.मोरवंचीकर, ३०८
9. पूर्वोक्त – म.श्री.माटे, पृ.क. ८९
10. प्रा. गजानन भिंडे – प्राचीन भारताचा अधिमित्त, आर्थिक व सांग्कृतिक इतिहास, प्रकाशन, कोल्हापूर, द्वितीयावृत्ती – मध्येंबर २०१३ पृ.क. २०३
11. अशोक नेवासकर, भावना पाटेके प्राचीन भारताचा इतिहास, विद्या प्रकाशन, प्रथमावृत्ती – जुलै २०००, पृ.क. १६६